

(тотожне твірній)				
Таранити	Предмет – виконавець дії	Предмет або особа, схожі на таран (напр., кремезний, сильний, “пробивний”)	Предмет або особа, суміжні з тараном (напр., той, хто виготовляє тарани)	Власник тарана
Скочити	Одиничний прояв дії	Предмет або особа, схожі на скок (напр., швидкий, раптовий)	Предмет або особа, суміжні зі скоком	Виконавець дії

Другий тип основ ми називаємо **омонімічними**, оскільки вони як твірні основи фігурують у складі омонімів або семантично віддалених слів.

Наприклад, апелятивна основа патроніма *Романь Гас-енко* (IV, 12) може походити від будь-якого з дієслів з омонімічним коренем “гас-ати” або “гас-ити”.

Інколи до омонімічних значень додаються транспозиційні. В таких випадках диференційною ознакою для класифікації основ є наявність омонімів серед її значень.

Так, прізвище в іменуванні *Назарь (Жура)* (IV, 198; II, 27) є одночасно і транспозиційним, і омонімічним. Транспозиційне значення тотожне дієслову “журитися”, омонімічне – іменнику “джура” (Грінч., т.1, 492).

Корінь сум- також функціонує як транспозиційний (“сумувати” – “сум”) та омонімічний (“сум-а”, “Сум-и”): *Василь Сум-енко* (II, 27); *Настасія Сум-иха* (IV, 143) *Бровари ур. полку Переяславського з села Ковалина; Броварській козакъ Васи(л) Сум-енко* (IV, 139). І хоча в наведених розширених відомостях місце походження осіб не збігається з назвою міста Суми, відтопонімний варіант творення прізвища з мовної точки зору цілком можливий.

Отже, лексико-семантичний спосіб застосовується при утворенні прізвищ від апелятивів із основним значенням неістоти або істоти-неособи. Переосмислення здійснюється за ознаками посесивності, суміжності або подібності особи та реалії, названої апелятивом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генеральний Опис Лівобережної України 1765-1769 рр. - ЦДДА України, ф. 57, оп. 1, книги 149, 413, 414, 415, 419. У тексті статті посилання подаються за номером сторінки і номером книги. Номер сторінки наводиться арабською цифрою. Номер книги подається римською цифрою за такими відповідниками: I - кн. 149, II - кн. 413, III - 414, IV - 415, У-419.
2. Словарь української мови. - Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. - У Києві, 1909. - К.: Довіра - УНВЦ "Рідна мова", 1997 (репринтне видання). - Кн. 1: тт. I - II. - 578 с.; Кн. 2: тт. III - IV. - 564 с.
3. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. - К.: Наукова думка, 1977. - 236 с.
4. Чучка П.П. Історія власних назв // Історія української мови. Лексика і фразеологія / В.О.Винник, В.Й.Горобець, В.Л.Карпова та ін.; Редкол.: В.М.Русанівський /відп. ред./ та ін. - К.: Наук. думка, 1983. - 743 с.
5. Чучка П.П. Прізвище // Українська мова. Енциклопедія. / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. К.: “Укр. енцикл.”, 2000. - 752 с.

The article analyses the lexical and semantic mood of creation of the nicknames presented in the 1765-1769 General Census of Left-Bank Ukraine (based on materials of Kyiv sotnia of Kyiv regiment) as well as specific features of the mentioned mood.

Key words: anthroponomical system, nickname, appellative, formant, name.

В. В. Максимчук

СЛОВОТВОРЧИСТЬ ПОЕТІВ РІВНЕНЩИНИ (ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Досліджуються психолінгвістичні особливості індивідуально-авторських лексичних одиниць поетів Рівненщини, з'ясовується специфіка сприйняття значення оказіональних новотворів без контекстного оточення.

Ключові слова: оказіональний новотвір, психолінгвістика, сприйняття, контекст.

На рубежі ХХ–ХХІ століття індивідуально-авторська словотворчість стала об'єктом аналізу багатьох мовознавців. Розвідки українських та зарубіжних мовознавців були присвячені вивченню різних аспектів оказіональних слів, а саме: лексико-семантичного (І. Білодід, Р. Намітокова, В. Русанівський); словотвірного (М. Бакіна, Г. Вокальчук, В. Герман, Ж. Колоїз, О. Стишов та ін.); лінгвістичного (С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Т. Юрченко, А. А. Калетнік та ін.); лексикографічного (Г. Віняр, Г. Вокальчук, Г. Колесник, Л. Шпачук та ін.), функціонального (О. Александрова, В. Ващенко, О. Жижома, Т. Черторизька та ін.).

Лексичну інновацію не можна різнобічно вивчити за допомогою лише мовознавчих засобів та прийомів, потрібно застосовувати методи психології, психолінгвістики та інших дисциплін. Психолінгвістичний експеримент давно визнаний як загальноприйнятий спосіб добування і перевірки нових теоретичних знань у лінгвістиці, він одержав утілення в різних методиках, прийомах і процедурах.

Психолінгвістичні експерименти сприймалися мовознавцями як основний спосіб верифікації теоретичних роздумів на тему „мова і мислення”. У наш час актуальним є дослідження авторських неологізмів з погляду психолінгвістики, що дає змогу встановити, якої реакції на свій новотвір очікував (свідомо чи підсвідомо) автор.

Метою статті є з'ясувати особливості сприйняття реципієнтами лексичних новотворів сучасних поетів Рівненщини без контекстного оточення; простежити особливості у системі „новотвір – реакція на нього”. Це дасть змогу встановити, наскільки прозорим для адресата є значеннєвий обсяг новотворів (розглянутих поза контекстом) і які саме асоціації викликають у читачів запропоновані одиниці. Своєю чергою, це уможливить експериментально перевірити призначення щодо доцільності/недоцільності використання поетом новотвору в певному контексті.

Основою експерименту стала асоціація – зв'язок між певними об'єктами чи явищами, заснований на суб'єктивному досвіді. Досвід цей може збігатися з досвідом тієї культури, до якої ми належимо, але при цьому завжди залишатиметься особистим та індивідуальним для кожної людини. Асоціації допомагають нам виявити ті структури, у яких ми осмислюємо навколишній світ, побачити деякі речі „крізь призму слова” [6, с. 189].

Слова, які виникають у свідомості людей під час згадування інших слів, можна виявити експериментальним шляхом. Для вивчення словесних асоціацій адресатів було проведено прямий асоціативний експеримент, під час якого було розв'язано такі завдання: а) із раніше зібраного матеріалу (понад 1600 okazіональних одиниць) обрано новотвори для включення їх в анкету; б) розподілено обрані авторські лексичні новотвори за ступенем їхньої okazіональності; в) проведено прямий асоціативний експеримент; г) проаналізувано результати експерименту; ґ) досліджено причини встановлення асоціативних зв'язків між новотворами та відповідними фрагментами позамовної дійсності; д) виявлено з-поміж трьох груп okazіоналізмів одну з найбільш адекватними зв'язками між словом-стимулом та словом-реакцією; е) обґрунтовано доцільність/недоцільність створення авторських інновацій (на підставі отриманих результатів).

Асоціативний експеримент проводився в кілька етапів. Насамперед були опрацьовані першоджерела – поетичні збірки поетів Рівненщини, із яких було обрано понад 1600 новотворів; 45 „найоригінальніших”, на нашу думку, у плані форми і змісту одиниць, які репрезентують різні частини мови – іменники, прикметники, прислівники, дієслова, – було включено до анкети, у якій слова систематизовано за трьома групами (по 15 слів у кожній) відповідно до ступеня okazіональності новотвору. Поділ здійснювався за такими параметрами: до першої групи увійшли авторські лексичні новотвори першого ступеня – стандартні, потенційні утворення, сконструйовані згідно з дериваційними нормами сучасної української літературної мови, приміром: *вогниючка* (А. Войнарович), *ячення* (Л. Куліш-Зінків); другу групу склали новотвори другого ступеня – частково нестандартні утворення, причому відхилення від дериваційної норми не створюють труднощів семантичної інтерпретації і декодування новотвору, напр.: *корінішати* (В. Каневська), *пелюсткопад* (В. Ярмолюк); до третьої групи були віднесені новотвори третього ступеня – суто okazіональні утворення, семантична інтерпретація яких викликає труднощі, а відхилення від дериваційної норми доволі суттєві. Такі новотвори часто не мають аналогів навіть серед okazіоналізмів [1, с. 15], напр.: *померсікати* <від франц. *merci* – „дякувати”> (А. Криловець), *зм'язити* (І. Пашук).

На наступному етапі психолінгвістичного експерименту відібрані новотвори були зачитані слухачам (респондентам). У дослідженні було задіяно 70 осіб – студентів гуманітарного (28 осіб) й економічного факультетів (15 осіб) Національного університету „Острозька академія” та учнів 11 класу Лопушненської ЗОШ I–III ступенів Кременецького району Тернопільської області (27 осіб). Такий вибір респондентів дозволив з'ясувати асоціативні реакції, зважаючи на вікові та професійні особливості слухачів. Експеримент проводився упродовж лютого–квітня 2007 року.

Під час зачитування новотворів (слів-стимулів) пауза між словами тривала не більше 5–6 секунд. Перед опитуваними стояло завдання: у ролі реакції на кожен стимул написати не більше трьох слів-асоціацій, які виникають в їхній уяві як відповіді на зачитані стимули. Рекомендувалося відповідати першим словом, яке спало на думку. Асоціативна реакція-відповідь повинна була слідувати негайно за почутим словом, індивід не повинен був розмірковувати над тим, що б йому написати і як відреагувати, адже саме поняття асоціативного експерименту не передбачає ідеї усвідомленого і тривалого добору відповідей.

Із метою встановлення асоціативних зв'язків між стимулами та реакціями було виконано послідовне порівняння між собою пар „стимул – реакція” за двома категоріями – логічні та граматичні реакції – та укладено матрицю асоціативних реакцій (таблицю сприйняття новотворів реципієнтами).

Логічні реакції, своєю чергою, поділяються на центральні та периферійні, граматичні – на синтагматичні і парадигматичні. Логічні зв'язки – це зв'язки за змістом між стимулом та реакцією. Якщо такий зв'язок був, то ставилася відмітка у графу „центральна логічна реакція” (наприклад, *вогниючка* – іскра). Якщо ж такий зв'язок відсутній, то позначка ставилася в колонку „периферійна логічна реакція” (наприклад, *завітати* – завод). Збільшення периферійних асоціативних реакцій свідчить про низький рівень володіння мовою.

Синтагматичні зв'язки між стимулом та реакцією – це зв'язки між різними граматичними категоріями (різними частинами мови, наприклад, *вирійний* – природа). Парадигматичні реакції – це реакції в межах однієї граматичної категорії (*завітати* – замітити). Збільшення синтагматичних реакцій свідчить про комплексність мислення, невміння категоризувати об'єкти на основі їх ознак [4, с. 139].

Психолінгвістичний експеримент сприяв дослідженню мовної особистості автора. За допомогою цього методу було продемонстровано взаємодію індивідуально-авторських новотворів з узуальними словами у контексті. К. Я. Сігал уважає, що „психологічний експеримент можна вважати успішним лише в тому випадку, коли його результати впливають на розв'язання якогось теоретичного завдання, дозволяють перейти від аналізу до синтезу” [5, с. 30].

Проведений психолінгвістичний експеримент дослідження авторських новотворів довів, що індивіди по-різному сприймають ті самі слова залежно від контекстуального оточення. Отримані дані та матриця асоціативних реакцій засвідчили, що письменник, конструюючи новотвори, намагається донести до реципієнта щось нове, яке не завжди адекватно сприймається останнім. Таке сприйняття часто виявляється хибним, і слово набуває іншого лексичного значення, що і можна простежити, детальніше проаналізувавши результати експерименту. Подаємо фрагмент аналізу:

Прапракорінь (С. Праск) – іменник, утворений за допомогою подвійного префікса *пра-*. Цей новотвір не був

складним для сприйняття, і в більшості респондентів (71, 4%) виникла центральна логічна реакція – зв'язок за змістом між словом-стимулом та словом-асоціацією (далі – ЦЛР). Найпоширенішою була відповідь *корінь*.

Бруківчатий (С. Мейта) – прикметник, утворений суфіксальним способом (суфікс *-ат-*) від іменника *бруківка*. Новотвір, порівняно з попередніми, викликав труднощі в інформаторів (ЦЛР – 47,1%). Сприйняття новотвору поза контекстом було хибним, подавались варіанти відповідей *рука, часи*, які мають різне значення та несуть інше лексичне навантаження, ніж слово-стимул, але були їй адекватні реакції, напр.: *дорожньо-вибоїстий*.

Доцня <від „дошка” > (М. Тимчак); *доцня* <від „доц” > (П. Велесик) – іменники-омоніми, утворені за допомогою суфікса *-ен-*. Відповіді інформаторів співвідносяться 1/2 – дощ/дошка, найнесподіванішими були: *те, що було до ценяти; маленьке ценя*.

Родечок (А. Войнарович) – іменник, утворений суфіксальним способом від *рід*: <*рід* (i/o) + *-ечок* + >. Слово виявилось важким для сприйняття (ЦЛР – 55,7%), зафіксовані слова-реакції *струмок, родич* та ін.

Попіддашию (С. Мейта) – прислівник, утворений від прийменника *пони́д* та іменника *дах*: <*пони́д* + *дах* (x/ш) + *j* + *y*> аналогічно до *пони́дтинню, пони́двіконню*. У 55,7% опитаних виникла ЦЛР на цей новотвір.

Аріозити (А. Левкович) – дієслово, утворене від іменника *аріозо* суфіксальним способом, означає виконувати „невелику арію, що має наспівно-декламаційний характер” [2, с. 24]. Для пересічної людини це дієслово має затемнену семантику, що і впливає з результатів експерименту (ЦЛР – 25,7%).

Краплепад (І. Пашук) – іменник, утворений поєднанням основ іменника *крапля* та дієслова *падати* за допомогою інтерфікса *-е-*: <*крапл* + *є* + *пад* (-а-) + нульовий суфікс + > за аналогією до *листопад, зорепад*. Новотвір майже всі опитані сприйняли правильно (ЦЛР – 97,1%).

Померсікати (А. Криловець) – дієслово, утворене префіксально-суфіксальним способом від франц. *merci* – *дякувати*: <*по* + *мерсі* (*мерсі*) + *к* + *а* + *ти*>. Зважаючи на те, що французьку мову вивчають не всі опитані, семантика слова для більшості респондентів була затемненою, про що свідчить і результат (ЦЛР – 24,3%). Але були спроби створити подібне – *посенк* *юзити, помарсувати*.

Запизенити (Л. Куліш-Зіньків) – дієслово, утворене префіксально-суфіксальним способом від прізвища народного депутата *В. Пинзеника*. На цей новотвір респонденти зуміли написати 40 різноманітних слів-реакцій, серед них – дієслова: *зробити (несподіванку), забити, вдарити, запізнитися, стукнути, запити, дати (копня), відитовхнути, врізати, приграбастити, итовхати, обдурити, підкорити (своїй владі), закинути, забрехатись, поїхати (в Пензу), набриднути, оббрехати, обізвати, жбурнути, фінансувати, висловити, напосісти (з ідеями), розфарбувати, заагітувати, забезпечити, зекономити, загнати (в пензлик), загітувати, зелити, замалювати, малювати, загладити, затерти;* оказіональні дієслова *запінюрити, тінюхитромудрувати, забензинити*; іменники: *пензлик, Пинзеник, політика, пензель, бензин*. Загалом ЦЛР становить лише 32,9%.

Отже, на підставі отриманих результатів можна зробити висновок, що автори досить вдало використовували новотвори, і за допомогою різноманітних мовознавчих та літературознавчих прийомів доносили до читача правильне, „первісне” розуміння інновації, але не завжди авторське розуміння слова збігалось з думкою реципієнтів, які сприймали новотвір без контексту. Це підтверджує положення про те, що саме *контекст* художнього твору є визначальним засобом, який впливає на остаточне з'ясування значення новотвору [3].

Стандартні потенційні утворення (*яченя, вирійний*) першого ступеня складності, були зрозумілі респондентам і сприймалися адекватно. Близько 80–85% слів-реакцій відповідали словам-стимулам за значенням, зберігаючи при цьому частиномовну належність і категоріальні ознаки останніх.

Авторські неологізми другого ступеня складності (на взірець, *аріозити, краплепад*) викликали більші труднощі під час написання реакцій. Відсоток зрозумілих слів скоротився до 70–75%. Це свідчить, що реципієнт не спроможний цілком логічно сприймати новотвори такого типу поза контекстом.

Сприйняття оказіональних нестандартних лексичних утворень третього ступеня складності (*великозаврський, запизенити*) знизилося до 55–60% зі 100% можливих. Це пояснюється оригінальністю і ненормативністю творення лексичної інновації, „затемненою” семантикою новотвору.

В основному, у кожній із трьох груп авторських новотворів були слова, на які опитані дали максимальну кількість відповідей, але вони [відповіді] суттєво розходились і не розкривали того значення інновації, яке мав на увазі автор.

Таким чином, прямий асоціативний експеримент дав змогу встановити прозорість для реципієнта значеннєвого обсягу новотворів і довів, що доцільно конструювати новотвори, оскільки вони адекватно сприймаються реципієнтами навіть без контекстуального оточення. У подальшому на основі розвідок такого типу можна укласти словник асоціацій, що дасть змогу детальніше проаналізувати мовленнєву діяльність осіб у психолінгвістичному аспекті та дослідити когнітивні процеси індивіда.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Н. Г. Оказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ : [учеб. пособие] / Н. Г. Бабенко. – Калининград : Калининг. гос. ун-т, 1997. – 79 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2002. – 1440 с.
3. Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Грищенко. – Рівне : РДГУ, 2004. – 526 с.
4. Засєкіна Л. В. Вступ до психолінгвістики : [навчальний посібник] / Л. В. Засєкіна, С. В. Засєкін. – Острого : Видавництво Національного університету „Острозька академія”, 2002. – 168 с.
5. Сигал К. Я. Некоторые проблемы психолінгвістического эксперимента / К. Я. Сигал // Вопросы филологии. – 2004. – № 3. – С. 22–33.
6. Фрумкіна Р. М. Психолінгвістика : [учеб. для студ. высш. учеб. заведений] / Р. М. Фрумкіна. – М. : Издательский центр „Академия”, 2001. – 320 с.

The article is devoted to the psycholinguistics' peculiarities of lexical neologisms in Rivnenshchyna poets' texts and to the characteristic of apprehension of occasional innovations out of the context.

Key words: occasional innovation, psycholinguistics, apprehension, context.

О. Г. Поліщук

СЕМАНТИКА АВТОРСЬКИХ ПРИКМЕТНИКОВИХ НОВОТВОРІВ ІЗ КОЛІРНИМ КОМПОНЕНТОМ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті на матеріалі української поезії ХХ століття аналізується структура, семантика та стилістичні функції авторських прикметників з колірним компонентом.

Ключові слова: авторський прикметник, колірний компонент, семантика, українська поезія ХХ століття, метафора.

Серед оказіональних слів ад'єктивна номінація займає вагоме місце. Як відомо, у поетичному мовленні прикметники відіграють зображальну роль.

Традиційна образність властива авторським прикметниковим композитам із колірним компонентом. Складні прикметники-кольороназви щодо їхнього морфемного складу, словотвірної структури, семантики є об'єктом наукового вивчення багатьох дослідників (І.М. Бабій, Ю.С. Критенко, Л.Г. Савченко, Г.М. Вокальчук, Н.О. Данилюк, А.О. Стишова, Л.О. Пустовіт). Лексикологи детально схарактеризували прикметники із колірним компонентом, описали їхні стилістичні функції.

Детально проаналізувала словотвірну і семантичну структуру авторських новотворів із колірним компонентом О.М. Рудь. Авторка описала семантичні типи складних прикметників із препозитивним компонентом біл(о)-, жовт(о)-, золот(о)-, зелен(о)-, синь(о)-, голуб(о)-, блакитн(о)-, з номінаціями червоного спектра та одиниці з компонентом чорн(о)-.

Проте оказіональні прикметники-кольороназви як структурний елемент мови поезії, як постійне джерело поповнення загальномовного словника, засіб творення традиційних та індивідуально-авторських епітетів досі ще мало досліджені. Тим часом низка складних прикметникових утворень у загальномовному словнику мають постійну ремарку "поет.", "нар. поет."

Мета пропонованої статті – здійснити семантичний та функціональний аналіз авторських прикметників із колірним компонентом, що функціонують у текстах української поезії ХХ століття.

Чимало якісних прикметників має у значеннєвому обсязі сему 'колір'. Поява нових прикметників, які позначають відтінки кольору, є результатом збагачення знань людини про колірну картину світу. Основне призначення складних колірних сполук такого типу – виконувати номінативну функцію або ж бути оригінальними означеннями денотатів-субстантивів, напр.: *Летять на мене незабуті мрії, біленькі-білі, мов лелії / цвіт* (Б.Лепкий).

Серед композитів переважають складні прикметники з колірним компонентом. Проаналізуємо результати статистичних обчислень, що стосуються частотного розподілу оказіональних кольороназв (див. рис. 1.).

Найбільша кількість структурно-семантичних типів характерна для прикметникових утворень на позначення жовтого кольору та його варіантів: золотий, бурштиновий – 24%. Порівняно менша кількість типів – це композити, що є складниками мікросистеми червоного, сірого, синього, зеленого кольорів. Найменш уживаними є прикметники на позначення коричневого кольору – 1%

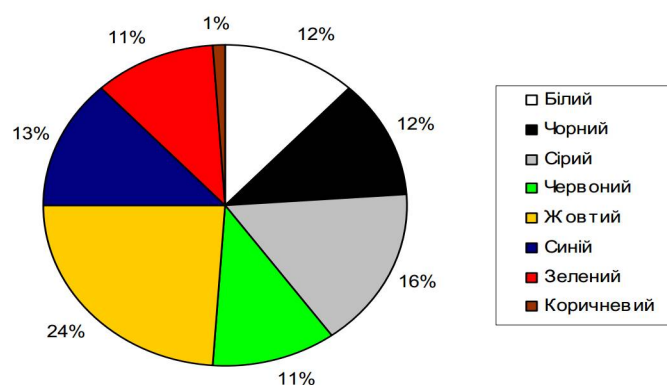

Рис. 1. Відсотковий розподіл кольороназв у поезії ХХ століття

В українській мові можливості передачі найрізноманітніших відтінків кольорів за допомогою складних найменувань практично не обмежені. Як відомо, у літературі назва кольору *білий* належить до однієї з найпоширеніших і часто використовується для змалювання портрета людини.

У поезії ХХ ст. складні прикметники, що позначають цей колір, мають ще й виразний оцінний компонент: *несмертельно-білий* (Ю. Клен), *байдуже-білий* (Є. Маланюк), *празниково-білий* (Б. Олійник), *божевільно-білий* (В. Стус) та інші.